

Процеси інтеграції у ХХ столітті: основні концепції їх вивчення

Євген Рябінін,
аспірант кафедри політології
Донецького національного університету

Термін „інтеграція” походить від латинського „integratio”, що в перекладі означає об’єднання розрізаних частин в щось ціле, спільне. Це слово побутує у різних сферах життя і науки: в політиці, біології, економіці тощо [4, с. 22]. У статті простежується розвиток наукових теорій щодо феномена „інтеграція” в другій половині ХХ століття.

Проблеми, пов’язані з інтеграцією, досліджували, зокрема, такі вчені, як М. Ісінгарін, Е. Ленський, В. Копійка, О. Булатова, Т. Татаренко, В. Посельський, О. Картунов та інші.

Перед кожною країною на певному етапі її розвитку часто постає питання про необхідність об’єднання з тією чи іншою країною у військовий чи економічний блок, інтегруватися в ту чи іншу спільноту з можливою частковою втратою свого суверенітету, але з перспективою економічного процвітання чи досягнень в інших сферах. Неучасть же в цьому процесі може загрожувати серйозними втратами.

Починаючи з 1990-х років, інтеграційні об’єднання у всьому світі динамічно розвивались і зміцнювались. Сформувалося багато блоків, що перебувають на різних рівнях інтеграційного зближення. Більшість з них проголошує своєю метою вихід на інтеграційну стадію економічної співпраці. Це, зокрема, такі угруповання, як ЄС, НАФТА, АСЕАН [7, с. 19].

Слід зауважити, що інтеграція передбачає делегування права прийняття рішень органам управління, функціонери яких не репрезентують інтереси країн, громадянами яких вони є. При цьому, прийняття рішень не потребує одностайності; вони також обов’язкові для всіх держав-учасниць. Рішення інтеграційних органів мають виконуватися без подальших узгоджень і обговорень у національних законодавчих органах, що обумовлює формування нової юридичної структури наднаціонального характеру, повноваження якої практично

перевищують повноваження законодавчих і виконавчих структур держав-учасниць [6, с.16].

Інтеграція в аспекті світового господарства ще не спостерігається. Вона має місце лише в деяких регіонах. Отже, можна вважати, що „інтеграція як процес” має глобальні масштаби, а „інтеграція як відносини” формується як регіональний стан [2, с. 121].

Серед основних видів інтеграції можемо виокремити політичну, військову та економічну. На нашу думку, успішний економічний інтеграційний проект може стати поштовхом для подальшої політичної або військової інтеграції. Подібна ситуація простежується на прикладі країн ЄС, більшість яких входять до блоку НАТО.

Слід зазначити, що політична інтеграція – це сукупність політичних процесів, спрямованих на консолідацію, об'єднання суспільства, політичних структур або етносів у рамках однієї держави чи кількох держав для протидії внутрішнім і зовнішнім деструктивним чинникам [8, с. 144].

Існують чотири стадії політичної інтеграції: 1) інституційна інтеграція стосується запровадження практики колективного ухвалення рішень групою країн. Спільні інституції необхідні для розвитку та адміністрування правил і регулювання, яких потребує економічна інтеграція; 2) інтеграція державної політики полягає у мірі відповідальності за проведення політики на вищому наддержавному рівні, або політики, що спільно здійснюється чи координується на кількох рівнях; 3) інтеграція ставлень пов'язана з підтримкою регіональної інтеграції громадськістю і політичною та економічною елітами; 4) інтеграція безпеки визначається як „спільна безпека”, що ґрунтується на ненасильницькій взаємодії держав [1, с. 23].

Політичній інтеграції притаманні такі риси, як: **незалежність** (створення суверених держав та формування відносин, які базуються на міжнародних нормах і правилах); **взаємодія** (встановлення тісних дво- чи багатосторонніх відносин на основі угод про дружбу і взаємодію, інших відносин, які встановлюють близькість зовнішньої і внутрішньої політики); **узгодження** (формування відносин, які встановлюють практику взаємного узгодження в зовнішній і внутрішній політиці, спільних дій з тих чи інших питань, що стосуються інтересів обох країн. Створення координуючих органів з відповідними функціями); **єдність** (здійснення єдиної політики щодо основних проблем життєдіяльності держав. Формування єдиної системи управління такими питаннями, як захист, зовнішня політика, зовнішньоекономічна діяльність) [4, с. 36].

Останнім часом швидко розвиваються інтеграційні процеси на регіональному рівні, імпульс якому надає транскордонне співробітництво. Як зазначає Л. Хоффман, зростає регіональна політична інтеграція, яку можна порівняти з рухом до європейського федералізму, каталізатором якого, на думку експерта, є регіональна експансія ЄС до Східної Європи

**Процеси інтеграції у XX столітті:
основні концепції їх вивчення**

Євген Рябінін

[14, с. 27 - 28].

Поняття „інтеграція” у значенні „регіональна, політична або економічна” широко використовується в політичній і політологічній літературі для характеристики сучасних процесів формування соціальних систем супердержавного (міждержавного) і субдержавного рівнів. Аналіз процесів інтеграції у політичних і соціальних науках припускає постановку питання про те, „чи може ціле бути більшим, ніж сума його складових”, чи можуть групи людей складати органічне ціле. Це органічне виступає як комплекс елементів, що перебуває у взаємозалежності, де зміни в одному з елементів позначаються на становищі і стані інших складових системи елементів [12, с. 541].

Регіональний рівень інтеграції базується на спільності територіальних кордонів держав, які інтегруються, на схожих шляхах історичного розвитку, які доповнюються природним, економічним, транспортно-комунікаційним, науково-технічним потенціалом, а також на спільності економічних проблем, зовнішньополітичних та геополітичних інтересів [4, с. 34].

У післявоєнній Європі поняття регіональної інтеграції почало означати процес уніфікації, перетворення деяких соціальних одиниць на щось більш розвинуте. Вчені вважають, що регіональна інтеграція є наступним, після національної, етапом спільного процесу. Досягнувши високих кондицій національної державності, розвиненні країни переходять на наступний, більш високий ступінь свого розвитку [11, с. 65].

Як зазначає Дж. Капорасо, вивчення процесів регіональної інтеграції вимагає єдності поглядів стосовно її визначення і тлумачення. Деякі вчені вважають її станом, інші – процесом. Опоненти інтеграції вважають, що інтеграція веде до нівелювання унікальності нації, однак процеси в ЄС свідчать, вона підкреслює особливості культури кожної нації та підвищує можливість ефективного вирішення спільних проблем [15, с. 135].

Історико-філософське коріння європейської інтеграції сягає глибин століть – часів Н. Макіавеллі та Ж.-Ж. Руссо. Та, строго кажучи, інтеграція не є чисто європейським феноменом. Країни, нації, народи, регіони, корпорації, церкви, а також бюрократія – усі вони свого часу так чи інакше брали участь в інтеграційних процесах. Справедливість цієї тези доведена самим життям: дезінтеграція „комуністичної Європи” сприяла посиленню інтеграції в ЄС [3, с. 267].

Слід зазначити, що європейська інтеграція, якою ми її знаємо, - це явище XX століття. В цей період прихильники об'єднання Європи, перш за все – Ж. Монне, П.-А. Спаак, К. Аденауер та інші, а потім і їх послідовники все більше переконувались в тому, що для європейців „європеїзм” є найконструктивнішою ідеєю століття, а логіка потребує від них об'єднання зусилля, досвіду, енергії, навичок в спільних інтересах [10, с. 10].

Об'єктивність та закономірність європейської інтеграції обґрунтовувало багато теоретиків. Так, один з найпопулярніших захисників європейської інтеграції історик А. Мілворд разом зі своїми однодумцями доводив у праці „Кордони національного суверенітету”, що країни потребують створення міжнаціональних форм взаємодії для того, аби вижити економічно в повоєнний час, а успіх європейської інтеграції свідчить про ефективність інтеграційної політики і має добрі перспективи, оскільки країни переконались в її перевагах перед двосторонньою формою відносин [10, с. 11].

Ідея європейської єдності дістала особливо широку підтримку громадськості та інтелектуальної, політичної, економічної еліти у 1920-х роках. Про це свідчать, зокрема, пропозиції створити Панєвропейський союз (Р. Куденхове-Калегрі, 1923 р.) міжнародний картель сталі (Е. Мейрш, 1926 р.), діяльність таких інтелектуалів, як Ж. Бенда, П. Валері, Х. Ортега-і-Гасет, брати Т. і Г. Манни, граф К. Сфорца, і, зрештою, ініціативи французького міністра закордонних справ А. Бріана (1929 р.). В усіх цих інтеграційних проектах найчастіше пропонувалося утворити спільну парламентську асамблею, раду держав, арбітражний трибунал, об'єднати збройні сили, скоординувати економічну й освітню політику та навіть запровадити єдину грошову одиницю. Розроблені переважно інтелектуалами, ці проекти не були зреалізовані передусім через небажання монархів, а згодом і національних урядів поступитися хоча б частиною свого абсолютного суверенітету [9, с. 25].

У травні 1948 року на конгресі в Гаазі, скликаному за ініціативою європейських політиків та інтелектуалів, було прийнято Політичну Декларацію, яка закликала усі європейські країни до об'єднання. Результатом стало створення 5 травня 1949 року Ради Європи - першої європейської організації співпраці. Країнами-засновниками її були Бельгія, Велика Британія, Голландія, Італія, Люксембург, Франція та скандинавські країни. Завданням Ради Європи було зміцнення демократії, захист прав людини та підтримка європейської культурної ідентичності.

Однак Рада Європи не виконала до кінця задекларованих завдань, оскільки інтереси країн-членів часто не збігалися.

„Холодна війна” і слабкість Ради Європи призвели до того, що з'явилися пропозиції звузити діяльність цієї організації до економічної і політичної співпраці. Йшлося, насамперед, про економічне „зв'язування” Франції і Німеччини, що гарантувало би мир у Європі. Таких поглядів дотримувалися, зокрема, члени французького уряду Ж. Монне та Р. Шуман.

Інтеграційні процеси в політичному, військовому і економічному житті Європи супроводжувались науковими обґрунтуваннями, які потім були оформлені як теорії і концепції щодо вивчення феномена „інтеграція” в політично-економічному житті.

Євген Рябінін

В основу європейського будівництва було покладено, передусім, концепцію функціональної інтеграції. Основні її положення сформулював англійський соціолог Д. Мітрані, який зробив значний вклад у розвиток функціональної теорії міжнародних відносин. На відміну від класичної федералістської теорії, яка будувала свою стратегію на ідеалізованих розрахунках і готовності суспільства сприймати федерацію як необхідність інтеграційного процесу, Д. Мітрані виводив основні положення своєї концепції з реальних тенденцій і потреб міжнародних відносин у міжвоєнний період, особливо в період кризи 1930-х років. Основна ідея полягала в „запобіганні політичних розбіжностей шляхом розширення мережі міжнародних агентств, націлених на інтеграцію життєвих інтересів усіх націй”.

Важлива особливість функціоналізму полягала у запереченні будь-яких проявів силових політики як міждержавного, так і федеративного характеру, які могли відродити націоналістичні тенденції в тій чи іншій формі. Аналізуючи і моделюючи систему міжнародних відносин, Д. Мітрані пропонував оперувати не поняттями, що визначають рівень розподілу влади - держава, конфедерація, федерація, а елементами менш широкого характеру, визначених потребами окремої людини. Він закликав спочатку виокремити проблеми, які необхідно вирішити для забезпечення економічного і соціального добробуту, а форма, за допомогою якої вони будуть вирішені, визначиться сама по собі. Співробітництво і взаємодія при цьому пропонувалися саме в питаннях соціально-економічного характеру, вирішення яких є актуальним для всіх країн, що, в деякій мірі, об'єктивно може стати об'єднуювальним елементом. Таке функціональне співробітництво, наприклад, в галузях транспорту, охорони здоров'я або енергетики виключало необхідність попередньої розробки тієї чи іншої конституційної моделі, якогось ідеологічного підґрунтя. Ініціатива тут мала виходити, в кожному конкретному випадку, від індивідумів, приватних груп чи урядів, які самі визначили б ту чи іншу форму співробітництва. „Щоразу, - зазначав Д. Мітрані, - природа та значення проблеми визначатимуть відповідну форму інституцій” [6, с. 23 - 24].

Прихильником концепції функціональної інтеграції був і французький державний діяч Ж. Монне. У своїх міркуваннях він виходив з того, що національні уряди швидше згодяться на втрату своїх суверенних прерогатив, якщо процес інтеграції буде здійснюватися поетапно й погалузово (насамперед - в економічній сфері) відповідно до чітко визначених функцій і завдань. Створення ж реальної солідарності в тій чи іншій галузі економіки мало викликати потребу подальшої інтеграції в інших сферах і призвести, зрештою, до побудови європейської федерації. Іншими словами, на переконання Ж. Монне, досягненню політичної єдності Європи мусила передувати її реальна економічна єдність. Європейське будівництво також мало покладатись на верховенство наднаціонального

права і силу компетентної та незалежної від національних урядів інституції, спроможної представляти й захищати спільні інтереси держав-членів і спільноти в цілому. Окрім того, функціональний метод передбачав комбінацію негативної (скасування бар'єрів) і позитивної (дотримання спільної політики) форм інтеграції.

Таким чином, метод Ж. Монне вдало поєднував давню ідею романтиків федеративного наднаціонального об'єднання з прагматичним баченням конкретних економічних та політичних реалій [9, с. 31].

Другим напрямом вивчення інтеграції є неофункціоналізм. Його поява як концепції фактично пов'язана зі спробами знайти відповіді на ті питання інтеграційного процесу, на які не могли відповісти прихильники класичного федералізму. На відміну від останніх, послідовники неофункціоналізму в розбудові своєї стратегії виходили з урахування реальних тенденцій інтеграційного процесу, що дозволило виробити і втілити в життя низку важливих її елементів, а саму концепцію вивести в розряд провідних напрямів теоретичних досліджень політичної інтеграції. Аналізуючи джерела неофункціоналізму, А. Спінеллі підкреслював, що ця модель європейської інтеграції „визріла в головах тих, хто одержав великий адміністративний досвід роботи в спеціалізованих органах, яким під час Першої і Другої світових війн союзники передали адміністративне право вирішення питань, що мали спільний інтерес (розподіл сировини, підтримання національних грошових одиниць, спільне воєнне командування)”.

Одним із засновників неофункціональної теорії є Е. Хаас. В ранніх його працях „Динаміка міжнародних відносин” (1956 р.), „Об'єднання Європи: політичні, соціальні та економічні сили” (1958 р.), написаних під впливом реальних успіхів західноєвропейського інтеграційного процесу, були закладені базові положення неофункціонального підходу до регіональної інтеграції, що характеризувалися досить оптимістичним характером і далекою завданнями.

На сучасному етапі проблемі інтеграції приділяється багато уваги. З розвитком європейських інтеграційних процесів, їх поширенням на нові сфери суспільного життя, появою нових, складніших інтеграційних завдань, пов'язаних як з поглибленням інтеграції, так і з розширенням самого інтеграційного об'єднання, активізувалися також і спроби теоретичного осмислення феномена європейської інтеграції, пошуку нових, принципово відмінних від федералістських, функціоналістських та неофункціоналістських підходів до вивчення європейської інтеграції.

Сучасні дослідники прагнуть врахувати основні прогалини федералістських, функціоналістських і неофункціоналістських досліджень європейської інтеграції й використати найбільш життєздатні та перевірені практикою положення як перелічених вище концепцій, так і категорії структурно-функціонального аналізу, системний підхід та інші

**Процеси інтеграції у XX столітті:
основні концепції їх вивчення**

Євген Рябінін

дослідницькі методи сучасної соціологічної науки. У світлі активних дискусій, що розгорнулися в 1990-ті роки з проблем розширення ЄС, ці теоретичні дослідження, враховуючи їх спільну позицію щодо необхідності поглиблення інтеграційних процесів як важливу запоруку не тільки ефективного розвитку, але й узагалі життєздатності Європейського Союзу, можна з певними застереженнями віднести до теоретичної школи так званого „первинного поглиблення”. Цей напрям розвитку європейської інтеграції знаходить підтримку не лише в науковому середовищі, але й серед ортодоксальних політичних кіл країн ЄС та (все частіше) серед технократичної бюрократії його наднаціональних інститутів: Європейської комісії і Європейського парламенту.

Однією з перших інтеграційних теорій, що поза зростаючою після Другої світової війни популярністю наднаціональних підходів до європейської інтеграції, визнавала життєздатність національної держави та її ролі в сучасному міжнародному житті була комунікативна теорія американського політолога К. Дойча. Проголошуючи основною метою інтеграції забезпечення миру і стабільності, К. Дойч та його прихильники пропонували відмінні від федералістських шляхи її досягнення. В інтегрованій спільноті, вважав К. Дойч, держави не вступатимуть у фізичну боротьбу – спірні питання вирішуватимуться іншими засобами. В цьому плані інтеграція розглядалась як процес пошуку різними активними політичними групами системи колективної безпеки, в основі якого лежить такий психологічно-соціологічний фактор, як відчуття спільноти. Саме розуміння того, що вони належать до єдиної спільноти, диктує учасникам цього процесу необхідність вирішувати спільні проблеми лише шляхом мирного узгодження. Враховуючи все це, таке інтеграційне об'єднання К. Дойч пропонував назвати „плюралістичною спільнотою безпеки” [6, с. 41].

Історія доводить, що процес інтеграції може досягати успіху, а може й зазнати невдачі. Значною мірою це залежить від передумов, які існують в кожній одиниці, що інтегрує, та між ними усіма. Ці передумови К. Дойч поділяє на чотири групи: а) взаємна відповідність частин, що мають інтегрувати; б) сумісність їх цінностей; в) взаємна відповідальність; г) певний ступінь спільної ідентичності або лояльності. Всі ці групи передумов можуть взаємодіяти і посилювати одна одну.

Водночас К. Дойч досліджує й уточнює умови успішного розвитку інтеграційних процесів. Головними серед них є: 1) взаємна сумісність норм політичної поведінки; 2) більш високе, порівняно з сусідніми територіями, економічне зростання; 3) розширення політичних та економічних еліт; 4) різноманітність і масштабність потоку взаємної інформації; 5) передбачуваність поведінки всіх учасників.

На думку К. Дойча, цілі й умови інтеграції значною мірою визначають характер цього процесу і засоби його забезпечення. Ці засоби він знову ж

поділяє на чотири групи: а) виробництво цінностей; б) розподіл цінностей; в) утримування силою; г) ідентифікація [5, с. 141].

Отже, аналіз сучасного стану розвитку європейських інтеграційних процесів неможливий без врахування історії розвитку ідеї об'єднання Європи та основних теоретичних підходів, що розвивалися протягом кількох сторіч європейської історії. Тому вивчення різних аспектів і форм існування „європейської ідеї” має важливе значення для розуміння суті всіх сучасних теорій і концепцій створення об'єднаної Європи, а також практичних заходів щодо їх реалізації. В умовах, коли в ЄС відбувається пошук стратегічних шляхів розвитку, трансформації внутрішньої структури і географічного розширення через приєднання нових членів, теоретичне визначення майбутнього ЄС знову стало актуальним завданням для політичних еліт і наукової спільноти.

Виникнення згаданих моделей європейської інтеграції зумовлене об'єктивною необхідністю пошуку нових шляхів інтеграційного розвитку, неможливістю подальшого географічного розширення ЄС без кардинальних концептуальних змін у підходах до європейського будівництва, необхідністю формування не стільки інтеграційних моделей, скільки нової концепції, що включає обґрунтовану філософію нового Союзу, нову логіку його розвитку [6, с. 50].

Отже, усі ці концепції і теорії щодо вивчення феномена інтеграції лягли в основу вироблення програм і проектів ЄС, деякі з них вже реалізовано. На нашу думку, жоден з довготривалих проектів, таких, наприклад, як ЄС, не може не підкріплюватись науковими розробками. Досвід свідчить також, що прогрес на шляху до європейського об'єднання радше досягається через визначення точних і зрозумілих цілей, ніж через проголошення загальних принципів. Безперечно, саме це мав на увазі Р. Шуман, коли 1950 року заявляв: „Європу не можна побудувати одним махом або ж суцільною конструкцією; її буде збудовано шляхом конкретних досягнень, які закладатимуть, перш за все, практичний досвід колективізму” [13, с. 108].

Отже, слід зазначити, що країни, які бажають вступити до ЄС, мають свою історію, свій менталітет, свої традиції, свої моделі економічного розвитку. Тому в інтересах довгострокового розвитку всього європейського континенту інтеграційний процес має бути підкріплений науковими програмними підходами, у яких повинні бути окреслені як позитивні, так і негативні сторони як для країни-апліканта, що бажає інтегруватися, так і для всієї Європи.

Література:

1. **Бесараба О.** Регіоналізація Європи // Людина і політика. – 2000. – № 4. – С. 21 – 25.

**Процеси інтеграції у XX столітті:
основні концепції їх вивчення**

Євген Рябінін

2. Булатова Е. В. Развитие межрегионального сотрудничества как основы интеграции. С. 120 - 123 // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. Сборник научных трудов. Донецк: ДонНУ, 2004. – 894 с.
3. Дейтон Э. История европейской интеграции: историография // История европейской интеграции 1945 - 1994 / Под ред. А. С. Намазовой и Б. Эмерсон. М.: Наука – 1995. – 315 с.
4. Исингарин Н. 10 лет СНГ. Проблемы, поиски, решения. – г. Санкт-Петербург. „Паллада-медиа”, „СЭРЦ „Русич” – 2001. – 400 с.
5. Картунов О., Лаптев С. Західні теорії економічної та політичної інтеграції: спроби стислого аналізу // Зовнішня торгівля. – 1999. – № 3 - 4. – С. 140 – 143.
6. Копійка В. В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий Дім „Ін Юре”, 2001. – 448 с.
7. Ленский Е. В., Цветков В. А. Транснациональные финансово-промышленные группы и межгосударственная экономическая интеграция: реальность и перспективы. – М., АФПИ еженедельника „Экономика и жизнь”, 1998. – 296 с.
8. Політологічний енциклопедичний словник: Навчальний посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
9. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції. – К.: Смолоскип, 2002. – 168 с.
10. Расширение ЕС на Восток: Предпосылки, проблемы, последствия / Ин-т мировой экономики и междунар. отношений. – М.: Наука, 2003. – 344 с.
11. Стрежнева М. Социокультурные аспекты европейской интеграции / Мировая экономика и международные отношения. – 1996. - № 12. - С. 65 – 75.
12. Татаренко Т. М. Регіональні інтеграційні системи: сучасна модель організації етносоціального простору. С. 540 - 545 // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 15. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 608 с.
13. Тоді Філіп. Нарис історії Європейського Союзу. – К.: К.І.С., 2001. – 142 с.
14. Хоффманн Л., Мьоллерс Ф. Україна на шляху до Європи. – Київ: Видавництво „Фенікс”, 2001. – 343 с.
15. James A. Caporaso. Theory and method in study of international integration. – International organization, № 25 – 1971 – p. 228.